Zofia Zierhofferowa, Karol Zierhoffer

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wielka Rewolucja Francuska oraz Rewolucja Październikowa a toponimy. Polityka a toponimia

1. Zmiany nazewnicze a uwarunkowania historyczno-polityczne

Na przestrzeni wieków można obserwować wpływ polityki na toponimy. Pokazują to przykłady od czasów starożytnych do współczesności. W odniesieniu do starożytności ilustrują to liczne nazwy miejscowe, które Rzymianie nadawali nowo utworzonym przez siebie osadom na podbitych obszarach lub takie, którymi zastępowali tam wcześniejsze formy rodzime. Powołamy się na znane fakty nazewnicze związane z rozszerzaniem granic Cesarstwa Rzymskiego. I tak, z obszaru Galii można przytoczyć: *Caesarodunum*, dziś Tours, *Caesaromagus*, dziś Beauvais, *Augustonemetum*, dziś Clermont-Ferrand, *Augustobona*, dziś Troyes; z obszaru Hiszpanii: *Caesaraugusta* (wcześniej Salduba), dziś Zaragoza; z obszaru starożytnej Belgiki: *Augusta Treverorum*, dziś niem. Trier. Czasy Cesarstwa Rzymskiego reprezentuje też *Adrianopolis* || *Hadrianopolis* (wcześniej Orestia), dziś tureckie Edirne, które odrestaurował cesarz Hadrian, stąd wzięło ono nazwę od jego imienia. Imię tego cesarza otrzymały jeszcze trzy inne miasta położone na różnych obszarach podległych Cesarstwu Rzymskiemu.

Należy tu jeszcze dodać nazwy obozów warownych (twierdz), które Rzymianie zakładali na granicach swojego imperium, np. nad Renem: *Colonia Agrippina* lub *Agrippinense*, nazwa upamiętniająca żonę cesarza Klaudiusza Agryppinę, dziś niem. Köln; *Moguntiacum*, forma zlatynizowana nazwy galijskiej, dziś niem. Mainz; w Hiszpanii: *Legio*, miejsce stacjonowania rzymskiego legionu VII, dziś León.

W odniesieniu do czasów nowożytnych odwołamy się do zmiany nazwy *Oslo*, stolicy Norwegii, która od 1536 do 1814 r. podlegała Danii. To miasto po pożarze w 1624 r. i po jego odbudowie zostało zwane *Chrystiania* na cześć Chrystiana IV, ówczesnego króla duńskiego. Gdy Norwegia od 1905 r. stała się samodzielnym państwem, przywrócono jej stolicy dawną nazwę *Oslo* w 1925 r.

Niezliczone są przykłady nazw miast zmienionych w krajach podbitych i zawłaszczonych przez państwa zaborcze. Dotyczy to głównie nazewnictwa

w krajach podbitych przez Turcję, Cesarstwo Niemieckie, Austrię, Węgry i Rosję. Restytucja nazewniczych form narodowych współtworzyła niekiedy odradzanie się niepodległości i szła w ślad za odzyskaniem suwerenności.

Przytoczone formy nazewnicze pokazują podwójną funkcję toponimów. Dokumentują one bowiem przynależność uwarunkowaną zmianami politycznymi, równocześnie zaś uświatniają imiona aktualnych władców. Druga z tych funkcji, upamiętniająca, mogła się przejawiać jako główna motywacja nazewnicza. Reprezentatywnym przykładem w tym względzie dla starożytności jest nazwa *Constantinopolis*, której cesarz rzymski Konstantyn Wielki przekazał swoje imię w 330 r., przenosząc do dawnej kolonii doryckiej *Byzantion* stolicę swojego państwa. Analogicznym przykładem jest *Petersburg*, ros. *Pietierburg*, któremu nadał swoje imię car Piotr Wielki, budując od 1703 r. nową stolicę Rosji w miejsce Moskwy.

Zdarzają się czasem doraźne sytuacje polityczne, które odmieniają kształt nazwy. Tak było wskutek pogorszenia stosunków Rosji z Niemcami w 1914 r. Wówczas formę tej nazwy utworzoną na wzór niemiecki *Petersburg* zmieniono na postać rosyjską *Pietrograd*.

S. Gendron, podnosząc zagadnienie wpływu polityki na toponimy, na pierwszym miejscu kładzie plateonimy [Gendron 2008: 58–61]. Ich uzależnienie od polityki przejawia się bowiem w sposób najbardziej masowy. Funkcję polityczną pokazał on również na przykładach zmian toponimów z obszarów kontynentów kolonizowanych przez różne państwa europejskie, często zmieniające swoje posiadłości [ibidem: 61–63].

W tym artykule chcemy poświęcić uwagę uczestnictwu toponimów w procesie przemian politycznych, społecznych oraz ideologicznych okresu Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Podobne funkcje, choć w ograniczonym zakresie, narzucono toponimom po Rewolucji Październikowej w Związku Radzieckim.

2. Wpływ Wielkiej Rewolucji Francuskiej na nazewnictwo we Francji

Nazwy geograficzne Francji zostały przez działaczy rewolucyjnych zaangażowane do walki ze starym porządkiem. Była to specyficzna funkcja polityczna, którą wówczas wyznaczono toponimom. Cytowana monografia Gendrona na podstawie opracowania R. de Figuèresa [Figuères 1901] informuje obszernie o pracy czteroosobowej komisji do zmian nazw gmin, powołanej 16 października 1793 r. [Gendron 2008: 161–162]. Nadrzędnym zadaniem jej prac było wykorzenie pozostałe w nazwach refleksy dawnego ustroju monarchicznego, feudalnego, związku z religią oraz wypowiedzieć walkę regionalizmowi i dialektyzmom. Komisja ta w krótkim czasie zmieniła 3092 nazwy gmin, to jest 8,22% ogólnej ich liczby 37 600 nazw. Liczby te mówią o rozmiarze przeprowadzonych zmian.

Zmiany, które w toponimach dotyczyły wymazywania ustroju monarchicznego, polegały na usuwaniu wyrazów *roi* 'król' i *reine* 'królowa' oraz wyrazów odnoszących się do związku z ich panowaniem, np.: *Bois-le-Roi* > *Bois-la-Nation*, *Bucy-le-Roi* > *Bucy-la-République*, *Neuvy-le-Roi* > *Neuvy-la-Loi*; *Bourg-la-Reine* > *Bourg-Égalité*; *Coulonges-les-Royaux* > *Coulonges-sur-l'Autise*.

Przekreślenie związku z ustrojem feudalnym wyrażało się poprzez usunięcie z toponimów tytułów *prince*, *duc*, *comte*, *comtesse*, *vicomte*, *noble*, np.: *Port-au-Prince* > *Port-Libre*, *Bar-le-Duc* > *Bar-sur-Ornain*, *Villeneuve-le-Comte* > *Villeneuve-les-Bordes* (*la borde* dial. 'folwark'), *Tremblay-le-Vicomte* > *Tremblay-sans-Culotte*.

Dotyczyło to również nazw budowli charakterystycznych dla feudalizmu: *château*, *château* 'zamek', *bellegarde* 'wieża strażnicza', np.: *Chasteaux* > *La Fraternité*, *Yèvre-le-Château* > *Yèvre-le-Patriote*, *Fort-Bellegarde* > *Midi-Libre*.

Rewolucja Francuska zwalczała także religię, którą uznawano za źródło ciemnoty, przesądów i zabobonów, co hamowało przekształcanie obywateli w społeczeństwo oświecone. W związku z tym wykreślony został w nazwach człon *saint* 'święty' bardzo licznie w nich występujący, np.: *Saint-Ésprit* > *Jean Jacques Rousseau*, *Saint-Arnoult* > *Arnoult*, *Saint-Marcellin* > *Thermopyles*. Usunięto także w toponimach człony *Temple* 'świątynia', *Église* 'kościół', *Chapelle* 'kaplica', *Abbaye* 'opactwo', np.: *Savigny-le-Temple* > *Savigny-le-Port*, *Lussac-les-Églises* > *La Patrie*, *Les Chapelles* > *Des Sillons* (*le sillon* 'bruzda', literackie *les sillons* 'pola, niwy'), *Lonlay-l'Abbaye* > *Lonlay-sur-Égrenne*. Wycofywano również tytuły określające funkcje kościelne: *l'évêque* 'biskup', *l'archevêque* 'arcybiskup', *l'abbesse* 'opátka, ksieni' i inne, np. *Frenay-l'Évêque* > *Fresnay-le-Sec* (*sec* 'suchy'), *Neuville-l'Archevêque* > *Marat-sur-Saône*, *Nogent-l'Abbesse* > *Mont-Nogent*.

W kategorii nazw związanych z religią uszły jednak uwagi komisji reformującej nazewnictwo niektóre nazwy, np. w zakresie toponimów od imion świętych, którzy otrzymali tytuł *dom* lub *dam* z łac. *dominus* 'pan' w nazwie gminy *Dammarié-les-Lys* usunięto *les Lys* (=lilie) symbol królewski, a zostawiono *Dammarié*, nie orientując się, że znaczy to 'Sainte Marie (Matka Boska)'.

Wymieniona komisja sporządziła listę wyrazów, które miały zastępować wycofywane człony nazewnicze. Należały do nich terminy z zakresu geomorfologii (np. *roc* 'skała', *mont* 'góra', *pic* 'szczyt', *cime* 'wierzchołek, szczyt', *sommet* 'szczyt' i inne), wyrazy odnoszące się do świata roślinnego (np.: *pomme* 'jabłko', *poire* 'gruszka', *chanvre* 'konopie', *lin* 'len' i inne) oraz z innych zakresów tematycznych. Najbardziej preferowaną grupą znaczeniową były cnoty obywatelskie oraz słownictwo hasel rewolucyjnych, np.: *liberté*, *égalité*, *fraternité*, *montagnard* 'członek konwentu, góral', *patriotes*, *compatriotes*, *peuple* 'lud, naród', *républicain*, *national* itp. Jako podstawy nazewnicze zalecano także nazwiska działaczy rewolucyjnych (wśród nich *Marat*) oraz wybitnych ludzi proklamowanych przez lud: *Jean-Jacques Rousseau*, *Voltaire* i inne.

Zmiany w toponimach obejmowały nie tylko ich podstawy nietolerowane przez ideologię rewolucyjną, ale nawet takie wyrazy, których forma dźwiękowa lub pisana kojarzyła się ze słowami wrogimi z punktu widzenia rewolucji. Pokazują to zmiany nazw: *Corquilleroy* > *Corquille-Libre* oraz *Melleroy* > *Melle-le-Peuple*, w których sylaba *-roy* kojarząca się dźwiękowo z wyrazem *roi* ‘król’ została wymieniona na *Libre* oraz *le Peuple*.

Wielkie pole do zmian dawały nazwy placów i ulic w obrębie miast. Postulowano, by miały one charakter kompleksowy. W odniesieniu do nazw placów i ulic zalecano, aby największy plac każdej dzielnicy miał nazwę od jednej z głównych cnót obywatelskich, zaś nazwy ulic w dzielnicy z danym placem powinny nosić nazwy cnót obywatelskich związanych z tą cnotą. Można się też było posłużyć nazwiskami wybitnych ludzi znanych z wartości obywatelskich, ale takie nazwy ulic winny być rozmieszczone w dzielnicy nazwanej od podstawowej wartości tych ludzi. Przykładowo, w Paryżu miały być przeprowadzone następujące zmiany nazw: *le Palais National* > *Temple* (*temple* w nowym znaczeniu ‘miejsce kultu cnót obywatelskich’) lub *Centre du Republicanisme*; *la place du Parvis de Notre-Dame* > *place de l’Humanité républicaine*; *La Halle* > *place de la Frugalité républicaine* (Skromności). Ulice przyległe do pierwszego obiektu miały mieć nazwy: *de la Générosité* (Szlachetności), *de la Sensibilité* (Wrażliwości, Uczuciowości) itp., zaś ulice sąsiadujące z drugim z tych obiektów: *de la Tempérance* (Powściągliwości, Umiarkowania), *de la Sobriété* (Umiarkowania, może też Trzeźwości) itp. Gendron przytacza cytat z protokołu posiedzenia Konwentu Narodowego (4 listopada 1793 r.). „Nazwy ulic winny powodować, żeby lud w każdym momencie miał nazwę danej cnoty obywatelskiej w swych ustach i co za tym idzie, moralność obywatelską w swym sercu” [Gendron 2008: 165, tłum. Z. Z., K. Z.].

Trudno stwierdzić, w jakim stopniu program komisji powołanej w trakcie rewolucji, dotyczący zmian nazw gmin, został zrealizowany. Z pewnością wprowadzone zmiany napotykały na opór ze strony Francuzów. Ostatecznie nawet tam, gdzie nowe nazwy zostały wprowadzone, w okresie restauracji po 1815 r. przywracany był, poza niewielkimi wyjątkami, dawny porządek nazewnictwa.

Trwałą spuścizną nazewniczą z okresu rewolucji są nazwy departamentów, utworzone wówczas w związku z nowym podziałem administracyjnym Francji, a ich większość do dziś jest w użyciu.

3. Wpływ Rewolucji Październikowej na nazewnictwo w Związku Radzieckim, a następnie w Rosji i na Ukrainie

Nie mamy informacji o wpływie zmian w nazewnictwie Francji z okresu rewolucji na przekształcenia nazewnicze w Związku Radzieckim. Można przypuszczać jednak, że inspiracją do zmian nazewniczych w Związku Radzieckim mogła być transformacja nazewnicza okresu Wielkiej Rewolucji we Francji. Na po-

czątku XX w. wielu Rosjan przebywało we Francji, wśród nich także niektórzy z późniejszych przywódców Rewolucji Październikowej. Warto dodać, że pamięć o Wielkiej Rewolucji odżyła we Francji w jej stulecie, kiedy to z tej okazji wzniesiono pomnik Dantona. Innym przejawem zainteresowania nią była wymieniona praca R. de Figuèresa [Figuères 1901].

Poza ogólną motywacją do zmian nazewniczych wypływającą z ideologii rewolucyjnej nie można mówić o wpływie programu zmian stworzonego w trakcie Wielkiej Rewolucji Francuskiej na zmiany nazewnicze w Związku Radzieckim. We Francji, jak już była o tym mowa, został stworzony kompleksowy program zmian nazw gmin, w Związku Radzieckim natomiast dokonywano zmian doraźnie.

M. Karpluk w ważnym dla interesującego nas zagadnienia artykule podjęła problem zmian nazewniczych, które miały podłoże polityczne po Rewolucji Październikowej w Związku Radzieckim [Karpluk 2003: 163–182]. Autorka na podstawie dotychczasowej literatury dotyczącej tego problemu [Sieliszczew 1968: 45–96; Nikonow 1966] zebrała znaczącą liczbę odnośnych przykładów.

Z kolei nasz materiał w tym artykule pochodzi dla okresu sprzed Rewolucji Październikowej z *Atlasu Andreego* [Andree 1896, mapy 89–90, 91, 91a, 92], zaś dla czasów późniejszych z *Polskiego nazewnictwa geograficznego świata* [Ratajski, Szewczyk, Zwoliński 1959: 183–185, 206, 220–221, 233–234], z *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* [1998–1999, t. I–VII] oraz z *Wielkiego ilustrowanego atlasu świata* [Wyd. Pascal, b.r., mapy 58–59, 60–61, 62]. Wynika z niego, że w Związku Radzieckim na pierwszym planie znalazły się zmiany nazw związanych z caratem, podobnie jak z monarchią we Francji. Najwcześniejszą z tych nazw było *Carskoje Sielo*, letnia rezydencja carów koło Petersburga. W 1918 r. nazwa ta została zmieniona na *Dietskoje Sielo*, a w 1937 r. na *Puszkina*. W dalszej kolejności eliminowano toponimy od imion carów lub członków ich rodzin. Widoczne to jest w nazwach: *Jekatierinodar* od 1793 r., a od 1920 r. *Krasnodar*; *Jekatierin(en)sztad* (założony w 1765 r. jako kolonia niemiecka Baronsk, zwana też *Jekatierin(en)sztad*), od 1920–1941 *Markssztad*, od 1941 r. *Marks*; *Aleksandrowsk* od 1806 r., od 1921 r. *Zaporieżzia*; *Sankt-Pietierburg* od 1703 r., od 1914 r. *Pietrograd*, od 1924 r. *Leningrad*, od 1991 r. *Sankt-Pietierburg*; *Jelizawietgrad* od 1775 r., od 1924–1934 *Zinowjewsk*, od 1934–1939 *Kirow*, od 1939 r. *Kirowohrad*; *Jekatierinburg* od 1723 r. (nazwany na cześć Katarzyny I), od 1924 r. *Swierdłowski*, od 1991 r. *Jekatierinburg*; *Jekatierinosław* od 1783 r., od 1926 ros. *Dniepropetrowsk*, ukr. *Dnipropetrowsk*; *Mariupol* od 1779 r., od 1948 r. *Żdanow*, od 1989 r. *Mariupol*.

Dźwiękowe skojarzenie nazwy *Carycyn* z tytułem *caryca* ‘car-kobieta’ (w istocie błędne etymologicznie, gdyż w rosyjskim wydaniu *Słownika Vasmera* jest informacja, że *Carycyn* jest adaptacją nazwy *Saryyszyn*, stolicy państwa Chazarów [Vasmer 1987, t. IV: 290]) spowodowało zmianę tej nazwy, podobnie jak innych nazw związanych z caratem: *Carycyn* poświadczony od 1589 r., *Stalingrad* od 1925 r., *Wołgograd* od 1961 r.

Programowy ateizm i walka z religią w Związku Radzieckim nie przełożyły się na przekształcanie toponimów powiązanych z prawosławiem. Prawdopodobnie niewielka liczba nazw w Rosji nawiązujących do religii, odziedziczonych przez Związek Radziecki, nie była wystarczająco zauważona. I tak, nazwa ważnego miasta *Archangielsk* (i pochodna od niej *Archangielskoje*) już zapewne nie kojarzyła się z *Michałem Archaniołem*, do którego odwoływała się nazwa. Poza tym związek z religią miało jeszcze kilka nazw miast, ale o małym znaczeniu, a także kilka obiektów topograficznych na krańcach imperium lub bardzo odległych. Należą tu: *Bielaja Cerkow* '|| ukr. *Biła Cerkwa*, *Monastyrzczina* (dwie nazwy), *Kriesty* (dwie nazwy), *Bogorodsk*, *Woskriesiensk*. Tu należy też człon *Swiatoj* występujący w nazwach kilku przylądków jako *Swiatoj Nos* (nad Oceanem Arktycznym oraz nad Jeziorem Bajkał). Według cytowanego wydania *Słownika* Vasmera człon *Swiatoj* w tych nazwach miał charakter ostrzegawczy przed niebezpieczeństwem grożącym w czasie burzy w pobliżu tych przylądków. Jedynym sposobem uniknięcia zagrożeń była modlitwa. Z tego względu uznano tam te nazwy za tabuistyczne [Vasmer 1987, t. III: 585].

Warto też zwrócić uwagę na formę cerkiewną członu *-grad* w stosunku do rosyjskiej *-gorod*. Odejście od formy rosyjskiej i zastąpienie jej przez cerkiewną zauważyliśmy już w odniesieniu do XVIII w. [Zierhofferowie 2011: 146] i tę zmianę formy wyjaśniliśmy potrzebą podkreślenia wysokiego stylu nazw, wśród których były imiona władczyń Rosji. Człon *-grad* utrzymywał się mimo walki z cerkwią, gdyż nie był z nią i jej językiem już kojarzony.

Jeśli spojrzeć na całość nazw, które uległy zmianom, to jest rzeczą uderzającą, że znaczna ich liczba pod względem znaczenia była neutralna wobec ideologii rewolucyjnej. Zmiany tych nazw stwarzała potrzeba pokazania nowej rzeczywistości, a zwłaszcza nowych przywódców. Demonstrują to przykłady: *Olwiopol*, od 1920 r. *Perwomajsk*; *Kolczugino*, od 1922 r. *Lenino*, od 1925 r. *Leninsk Kuznieckij*; *Symbirsk*, od 1944 r. *Uljanowsk*, od 1992 r. *Symbirsk*; *Juzowka*, od 1924 r. *Stalino*, od 1961 r. *Doneck*; *Twier*, od 1931 r. *Kalinin*, od 1990 r. *Twier*; *Pokrowsk*, od 1931 r. *Engels*; *Kojdanow*, od 1932 r. *Dziarżynsk*; *Niżnij Nowgorod*, od 1932 r. *Gorkij*, od 1991 r. *Niżnij Nowgorod*; *Wiatka*, od 1934 r. *Kirow*, od 1990 r. *Wiatka*; *Chibinogorsk*, od 1934 r. *Kirowsk*; *Samara*, od 1935 r. *Kujbyszew*, od 1991 r. *Samara*; *Ługansk*, od 1935–1958 i od 1970–1991 *Woroszyłowgrad*, od 1991 r. *Ługansk*; *Ridder*, od 1941 r. *Leninogorsk*; *Lenino*, wieś na Białorusi w obwodzie mohylowskim (12–13 października 1943 r. – rejon bitwy 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki z Niemcami); *Turyjskie Rudniki*, od 1944 r. *Krasnoturjinsk*; *Königsberg*, od 1946 r. *Kaliningrad*; *Tiłżë* (obszar Litwy), od 1946 r. *Sowietsk*; *Oranienbaum*, od 1948 r. *Łomonosow*; *Orienburg*, od 1938–1957 *Czkalow*, od 1957 r. *Orienburg*; *Krystynopol*, od 1953 r. *Czerwonohrad*; *Proskurow*, od 1954 r. *Chmelnycki*; *Stanisławów* (pol.), *Stanisław* (ros. i ukr.), od 1962 r. *Iwano-Frankiwszk*.

Powstające w Związku Radzieckim nowe obiekty miejskie, wśród nich także rozwinięte z małych osad, otrzymywały nazwy nacechowane politycznie. Oto kilka przykładów: *Dziarżynsk* (od 1930 r.), *Kirowśk* (od 1962 r.), *Komsomolsk-na-Amurie* (od 1932 r.), *Krasnouralsk* (od 1932 r.), *Krasnokamsk* (od 1938 r.), *Krasnoarmijsk* (od 1938 r.).

Warto się przyjrzeć podstawom nazewniczym nowo tworzonych nazw. Jeśli idzie o apelatywy, to ich zasób jest raczej skromny na tle bogactwa podstaw nazewniczych w nazwach francuskich okresu Wielkiej Rewolucji. Apelatywne podstawy nowych nazw po Rewolucji Październikowej zdominował przymiotnik *krasnyj*, ukr. *czzerwonyj*, jako kolor symbolizujący rewolucję, w tym kolor sztandaru. Tym kolorem określano też armię rewolucyjną, a potem armię Związku Radzieckiego. Ideologicznie nacechowaną była też nazwa pochodna od zestawienia *pierwyj maj*, będącego nazwą międzynarodowego święta robotniczego, a także przymiotnik *oktiabrskij* (: Wielikaja *Oktiabrskaja* Socialistyczeskaja Riewolucija) w nazwach *Oktiabrskij*, *Oktiabrskoje* i inne oraz nazwa *Mir* na Białorusi (: *mir* ‘pokój’). Piętno ideologiczne wykazują jeszcze nazwy *Komsomolsk-na-Amurie* i *Sowietsk*. Pierwsza pochodzi od apelatywu *komsomol*, będącego skrótem nazwy organizacji Komunistyczeskij Sojuz Mołodioży. Druga nawiązuje do części składowej nazwy *Sowietskaja* Socialistyczeskaja Riepublika, odnoszącej się do Republiki Litewskiej. M. Karpluk na podstawie uwzględnionych artykułów rozszerza tę listę o dalsze podstawy nazewnicze [Karpluk 2003: 163–182].

Nowymi toponimami od podstaw nienacechowanych ideologicznie były toponimy od nazw regionów: *Donećk* (: Zagłębie Donieckie) i *Zaporizzia* (: ukr. Zaporizzia, pol. Zaporozże) oraz od nazw rzek: *Dniropetrowsk* i *Wołgograd*.

Wśród nowych podstaw toponimicznych na podkreślenie zasługują nazwiska. Na początku była wzmianka o upamiętniającej funkcji nazewniczej. We wcześniejszej praktyce odnosiła się ona przede wszystkim do władców, poprzez wprowadzanie ich imion do toponimów. W Związku Radzieckim tę funkcję przejęły nazwiska, które służyły teraz do wyeksponowania zasług politycznych poszczególnych przywódców partyjnych. Wartość tych zasług ulegała niejednokrotnie dyskwalifikacji wobec przewrotów, jakie się w partii dokonywały. Przekładało się to na odnośne zmiany toponimów. Trwałą wartość zachowywały postacie teoretyków komunizmu Marksa i Engelsa, których nazwiska w toponimach do dziś się utrzymały. Do znacznie rzadszych należały nazwiska spoza kręgu ideologów rewolucyjnych i członków partii: *Puszkina*, *Łomonosow*, *Gorkij*, *Lew Tołstoj*, *Szewczenko*, *Iwan Franko*, *Chmielnicki* i inne.

M. Karpluk, powołując się na artykuł S. A. Nikitina [Karpluk 2003: 180–181; Nikitin 2001: 363–371], informuje, że kontrola zmian nazewniczych od 25 lipca 1919 r. należała do NKWD, a później do Komisji Administracyjnej WCIK ZSRR. Nie było to jednak ściśle przestrzegane przez miejscowe władze. Należy ponadto dodać, że wydano zakaz zmian nazw miejscowości, w których znajdowały się telegraf, poczta, stacja kolejowa, by nie zakłócać funkcjonowania tych instytucji.

4. Refleksje końcowe

W odniesieniu do Francji przypomnijmy, że komisja do zmiany toponimów powołana przez władze rewolucyjne dogłębnie przeprowadziła ich reformę, zacierając ślady dawnego ustroju politycznego i społecznego, to znaczy monarchii i feudalizmu oraz ich związku z religią. Sięgnęła nawet w sferę mentalności, gdyż jej ogólnym celem było zaszczerpienie idei rewolucyjnych, które miały przekształcać obywateli w nowe nowoczesne społeczeństwo. Udział toponimów w tym dziele świadczy o randze, jaką im nadawano. Informuje o tym przytoczony powyżej cytat określający zadanie urbonimów w nowej rzeczywistości społecznej [por. wyżej].

Miejsce toponimów w programie ideologicznym Związku Radzieckiego było znacznie skromniejsze. Poza wymazaniem śladów panowania carów nałożono na nie funkcję upamiętnienia głównych przywódców rewolucyjnych (Lenin, Stalin, Kalinin i inni), ale w większym stopniu eksponowania aktualnych działaczy partyjnych.

Nicią łączącą zmiany toponimiczne we Francji i w Związku Radzieckim było najogólniej mówiąc wciągnięcie ich do współdziałania w reformach politycznych i społecznych w obu państwach – z tym, że we Francji pole tego działania było bardzo szerokie, ale krótkotrwałe, natomiast w Związku Radzieckim było bardziej ograniczone, ale długotrwałe, a poza tym zmienne.

Rewolucje nazewnicze we Francji i w Związku Radzieckim (choć ta druga miała węższy zakres) zakłócały najważniejszą funkcję toponimów, którą było i jest nazywanie określonego miejsca w przestrzeni. Trudno się tu nie odwołać do oporu ludności we Francji przeciwko zastępowaniu dawnych nazw nowymi. Zastępowanie dawnych nazw nowymi, co łączyło się z zachwianiem ich funkcji użytkowej, prowadziło równocześnie do zubożenia narodowych wartości historycznych, które były zawarte w toponimach.

Powyższe względy były motywem do przywracania dawniejszych nazw. Oczywiście, odbywało się to na fali kolejnej transformacji politycznej. We Francji był to okres restauracji po 1815 r., zaś w Związku Radzieckim były to czasy, kiedy zaczęto ograniczać eksponowanie w toponimach nazwisk przywódców partyjnych. Częściowy powrót do dawnych nazw przyniosła polityczna transformacja Związku Radzieckiego po 1991 r., jednak pewna ich liczba zaakceptowana ideologicznie weszła w skład trwałego zasobu nazewniczego.

Artykuł pokazuje dostosowywanie toponimów do bieżących sytuacji politycznych. Nowa szata językowa przenosi nazwę w sferę polityki, a więc z nią współdziała.

Bibliografia

- Andree Richard, 1896, *Allgemeines Handatlas, dritte Auflage*, Bielefeld–Leipzig, mapy 89–90, 91, 91a, 92.
de Figuères Roger, 1901, *Les noms révolutionnaires des communes de France. Listes par départements et liste générale alphabétique*, Paris.

- Gendron Stéphane, 2008, *L'origine des noms de lieux en France*, 2e édition revue et corrigée, Paris.
- Karpluk Maria, 2003, *Toponimia a państwowa kultura polityczna (na podstawie innowacji sowieckich)*, [w:] *Nazwy własne a kultura. Polska a inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, „Prace Slawistyczne” 115, Warszawa, 163–182.
- Nikitin Siergiej Aleksandrowicz, 2001, *Konciepcija sowietskogo toponima (po archiwnym materiale pierwszych lat sowieckiej władzy – 1918–1926 gg.)*, [w:] Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia*, Warszawa, 363–371.
- Nikonow Władimir Andriejewicz, 1966, *Kratkij toponimicznyj słowar*’, Moskwa.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, 1998–1999, t. I–VII, Warszawa.
- Ratajski Lech, Szewczyk Janina, Zwoliński Przemysław, 1959, *Polskie nazewnictwo geograficzne świata*, Warszawa, 183–185, 206, 220–221, 233–234.
- Sieliszczew Afanasij Matwiejewicz, 1968, *Iz staroj i nowoj toponimii*, [w:] *Izbrannije trudy*, Moskwa, 45–96.
- Vasmer Max, 1986–1987, *Etimologiczeskij słowar’ russkogo jazyka. Pierewod s niemieckiego i dopolnienija O. N. Trubaczewa*, izd. 2, t. I–IV, Moskwa.
- Wielki ilustrowany atlas świata*, b.r., Wyd. Pascal.
- Zierhofferowie Karol i Zofia, 2011, *Nazwy geograficzne Europy w języku polskim*, Poznań.

Zofia Zierhofferowa, Karol Zierhoffer

The Great French Revolution and the October Revolution vs. toponyms. Politics vs. toponymy

(Summary)

The names of the settlements in Gaul, changed by the Romans along with their conquest of the land, have been used to show the political function of toponyms. Adaptation of name forms to the language of the conquerors was practiced over centuries. The practice was often linked with the commemoration of the names of victorious rulers. The specific function supporting the new political and social order was given to toponyms during the Great French Revolution. Naming conventions related to monarchy, feudal system and religion were replaced with lexis stemming from the spirit of the revolution. After 1815, during the restoration period, nearly all former names were restored. After the October Revolution name changes accompanied the obliteration of any traces of tsar rulers. Names of leaders of the revolution and party activists became the basis for many toponyms. When party leaders changed the old names were frequently replaced with new names. The majority of pre-revolution names were restored after 1991.

Słowa kluczowe: toponimy, Wielka Rewolucja Francuska, Rewolucja Październikowa.

Key words: toponyms, the Great French Revolution, the October Revolution.